

VÁCLAV HAVEL – ZAHRADNÍ SLAVNOST (1963) (ukázka 1 – Pludkovi)

METODICKÝ LIST PRO PEDAGOGY

KONTEXT

Nástup komunistické diktatury v roce 1948 znamenal život Václava Havla i celé jeho rodiny, které byl, podobně jako jiným podnikatelům a živnostníkům, odebrán majetek. Po ukončení základní školy nemohl kvůli svému třídnímu původu studovat a vyučil se chemickým laborantem, nakonec si gymnázium dodělal večerně (viz tato **videoukázka**). Poté se opakovaně pokoušel dostat na humanitní vysoké školy, což se mu podařilo až v roce 1962, kdy byl přijat k dálkovému studiu AMU.

Od poloviny padesátých let Václav Havel publikuje texty o divadle, literatuře a filmu a jeho náklonnost ke kultuře je jasná. Od roku 1959 působí v Divadle ABC (pod tehdejším vedením Jana Wericha) jako jevištní technik a od roku 1960 v Divadle Na zábradlí. I zde pracuje zprvu jako jevištní technik a autorsky se spolupodílí na několika hrách. Jeho první vlastní inscenovaná hra přichází v roce 1963 – jedná se o *Zahradní slavnost*, kterou divadlo uvedlo v režii Otomara Krejčí. Hra, která je pokládána za originální českou variantu absurdního divadla a také za jednu z nejlepších Havlových her, se dočkala obrovského ohlasu a Havel se rázem stal přední postavou české kulturní scény. V té době mu bylo pouhých 27 let.

ZAHRADNÍ SLAVNOST

„Svým způsobem – a Havel se k tomu sám hlásil – připomíná příběh Zahradní slavnosti kanonickou českou pohádku o prostém chasníkovi Honzovi, který jen nerad opouští rodnou vesnici, avšak poté, co zažije různá dobrodružství a překoná nejrůznější překážky, získá díky svému zemitému šarmu a zdravému rozumu království.“ (Žantovský, s. 74)

Děj hry je jednoduchý. Otec a matka, Oldřich a Božena Pludkovi, vyšlou svého syna na zahradní slavnost Likvidačního úřadu, aby si zde promluvil s otcovým přítelem z mládí, vlivným náměstkem Fran-

tiškem Kalabisem. Ten má pomoci Hugovi s jeho budoucím uplatněním. Hugo na slavnosti Kalabise nenajde, rozvine se ale sled absurdních situací a dialogů vycházejících ze zdegenerovaného, zautomatizovaného a zcela bezobsažného jazyka, kterým všichni zaměstnanci mluví. Hugo rychle pochopí fungování systému, v němž se ocitl, a začne se svým vyjadřováním přizpůsobovat ostatním. Chytrou manipulací s jazykem se mu podaří postupovat na společenském žebříčku organizace, do níž nepatří, až stane ředitelem nové instituce, jejíž vznik iniciuje. Cenou, kterou za to zaplatí, je totální ztráta identity, jež je dokonána tím, že se vrací domů, aby se setkal sám se sebou (už není schopen nahlédnout, že člověk, za kterým jde, je on sám), navíc ho po návratu domů nepoznají vlastní rodiče.

Havlova hra je považována za ukázkou českého absurdního dramatu – postavy jsou v ní zbaveny psychologie (charakterových vlastností), reálné rysy příběhu (čas, prostor, kulisy) jsou upozaděny a hra je zredukována na nekonečný cyklický se řetězec bezobsažných, mechanicky se střídajících vět a frází, které pronášejí různé, často zaměnitelné postavy. Hra nemá klasický děj a připomíná „geometrický obrazec nebo hudební skladbu“ (Žantovský, s. 75) spíše než typické drama. V Havlově světě hrají hlavní roli fráze – slovy Jana Grossmanna „lidé nepoužívají fráze, ale fráze používá lidi“. O smyslu absurdního dramatu napsal sám Václav Havel toto: *„Osobně se domnívám, že to je nejvýznamnější ukaz v divadelní kultuře dvacátého století, protože demonstruje soudobé lidství takřikajíc v jeho ‚krizovitosti‘. Ukazuje totiž lidství člověka, který ztratil základní metafyzické jistoty, zážitek absolutna, vztah k věčnosti, pocit smyslu. Čili: pevnou půdu pod nohama. Je to člověk, kterému se všechno hroučí, jehož svět se rozpadá, který tuší, že cosi nenávratně ztratil, není však schopen si svou situaci přiznat, a skrývá se tudíž před ní.“* (Dálkový výslech)

PŘIJETÍ HRY

Dobové obecně v Havlových absurdních dialozích a zautomatizovaném jazyku vidělo parodii na „absurdní“, „kafkovský“ způsob fungování institucí komunistického režimu. Lidé v Havlově hře spatřovali také satirický obraz Čechů (rodiče se výmluvně jmenují Oldřich a Božena, Krejčovo představení zahajovaly fanfáry z *Libuše*) a toho, jak se přizpůsobili nesmyslné komunistické mašinerii (v první ukázce otec parafrázuje Leninovo heslo „učit se, učit se, učit se“). Pochvalné kritiky vycházely ale i v tehdejší komunistickém tisku, který hru nechápal jako útok na vládnoucí režim, ale na byrokratickou mašinerii.

Hra byla otištěna v časopise *Divadlo*, byla uvedena na několika dalších českých scénách, nakladatelství Orbis ji vydalo tiskem. Stala se z ní jedna z největších kulturních událostí šedesátých let. Sehnat lístky na představení bylo po několik let téměř nemožné. Reakci tehdejšího publika shrnuje Havlův životopisec Michael Žantovský takto: *„Lidé se nekontrolovaně smáli, ba u vytržení řvali smíchem, tleskali uprostřed hry, setrvali na svých místech několik kol potlesku před přestávkou a vynutili si na konci tučet či více děkovaček.“* (s. 76)

ZAHRADNÍ SLAVNOST DNES

Zahradní slavnost neztratila nic ze své aktuálnosti, protože otázka individuality a jejího fungování v rámci systému je nadčasová. I dnes platí to, že jakýkoli systém (veřejné správy, nadnárodních korporátních firem, policie, armády, politických stran apod.) dává přednost průměrným, nevybočujícím, beztvárným a poslušným lidem, kteří jsou ochotni za pochodu měnit své názory a strany, přizpůsobit se, jít po srsti systému, aniž se ptají po jeho logice. S tím souvisí i kritika a výsměch maloměšťáctví (i když dnes již tento termín téměř neužíváme). I naši společnost do jisté míry formují a ohrožují lidé, kteří neradi vyčnívají z průměru a kteří jsou soustředěni na vlastní pohodlí a blahobyty.

Stejně tak i dnes funguje téma kariéry a boje o pozice. Na jednu stranu se dnešní člověk v digitálním světě odosobněné komunikace sociálních sítí ztrácí rychleji a beznadějněji, než tomu bylo v době, kdy hra vznikla. Na druhou stranu díky mechanické schopnosti ovládat technologie může Hugo jednadvacátého století dosáhnout stejného štěstí i „pekla“ jako Hugo-šachista: vybojovat úspěch, vrchol kariéry a zároveň přijít o vlastní identitu, tedy ztratit své lidství, své radosti a lásky. Proto je nadčasové i závěrečné vyznění hry – Václav Havel sice nechává Huga v životě „uspět“, ale zároveň mu bere tvář, lidskost a totožnost, mění ho v loutku. *„Tímto přizpůsobením systému a vymazáním své lidské podstaty se člověk stává pro systém užitečný a pro lidi, kteří jsou dosud mimo systém, nebezpečný.“* vysvětluje ve své studii Zdeněk Hořínek (s. 3).

UKÁZKY V RÁMCI PROJEKTU ČÍST HAVLA

Vybrané ukázky z dramatu *Zahradní slavnost* umožňují pedagogovi ukázat studentům rysy absurdního dramatu a zároveň otevřít řadu zajímavých otázek, které se týkají dnešních mladých lidí a jejich pohledu na svět. Pro pochopení ukázek nemusí studenti znát děj celého dramatu, je možné jim ho nastínit, nebo se jich ptát, jak si oni sami myslí, že hra dopadne, kudy povede.

UKÁZKA 1 – PLUDKOVI (1. dějství)

Situace, kterou ukázka navozuje, může připomínat slavnou hru S. Becketta *Čekání na Godota*. Rodina čeká na vlivného známého, náměstka Kalabise, od něž si rodiče slibují, že by mohl jejich syna Huga někam v životě posunout. Kalabis ale nepřichází, a ani později na slavnosti se s ním Hugo nesetká.

Manželé Oldřich a Božena Pludkovi představují obyčejné lidi (nepříliš chytré maloměšťáky – střední vrstvy, o nichž otec v ukázce mluví jako o jádru národa), kteří chtějí pro svého syna Huga udělat to nejlepší a nevyhýbají se protekci. Během čekání na Kalabise se ho snaží na návštěvu připravit a předat

mu životní pravdy, podpořené (pseudo)lidovou moudrostí. Jejich dialog představuje sled nesmyslných přísloví, pořekadel, frází a pouček, jež za sebe řetězí bez logického důvodu. Rodiče s Hugem mluví, aniž by mu něco konkrétního sdělili – fráze a lidové moudrosti jsou symbolem průměrnosti a toho, že v životě se nejdál dostane ten, kdo o věcech příliš nepřemýšlí, opakuje a dělá, co je mu řečeno.

Výchova Pludkových se zřetelně vtiskla do Hugova chování, o čemž svědčí to, že Hugo po celou dobu ukázky hraje sám se sebou šachy. To je důležitý moment, o kterém je dobré se studenty diskutovat – Hugo hraje za obě strany, za bílé i černé, vyhrává i prohrává. Motiv šachové hry dokresluje charakter postavy – Hugo se nechce vyhranit, zaujmout stanovisko (podobně jako jeho rodiče). Absurdita situace je završena tím, že ho rodiče chválí za to, že hraje za obě strany, tedy za jeho bezcharakternost a průměrnost. Matka dodává, že „takový hráč se neztratí“, a tím říká, že ve světě se uplatní především ti, kteří umějí rychle měnit kabát a přizpůsobit se. Šachovnice může ztělesňovat symbol společnosti, v níž vítězí ti, kteří dodržují pravidla, aniž by se ptali po jejich smyslu.

JAK ČÍST UKÁZKU 1 VE VÝUCE

Ukázka umožňuje ve výuce učiteli ukázat studentům znaky absurdního dramatu. Havlovy postavy nejsou konkrétní lidé z masa a kostí, ale nositelé frází, vztahy v rodině pozbývají deformovaným jazykem lidské dimenze a rodinné intimity. Hra se vymyká klasickému dramatickému schématu – repliky plné nesmyslných a bezobsažných lidových moudrostí a pouček neposouvají děj, ani na sebe logicky nenavazují. Absurdita je podtržena i častým opakováním a variování vět, při nichž postavy působí jako bezduché automaty na slova. Jazyk přestává plnit svou hlavní, dorozumivací funkci a vytváří svébytný absurdní svět.

Obsahově je dobré drama co nejvíce přiblížit životu studentů – Hugo ztělesňuje mladého člověka, který opouští rodné hnízdo a vydává se do světa (na školu/do zaměstnání), v němž bude chtít uspět. Hugo neodchází do světa vybaven vlastními názory a hodnotami, ale je připraven se plně přizpůsobit tomu, co se od něj bude chtít (umění hrát na obě strany již bravurně ovládl v šachu). Takový typ člověka má svou přizpůsobivostí velkou šanci v životě uspět, ale je otázka, nakolik je schopen zůstat sám sebou.

Se studenty se lze zaměřit na:

- Dobový kontext: v jaké době hra vznikla a zda mohla doba vznik hry nějak ovlivnit.
- Znaky absurdního dramatu: ty je možné se studenty postupně odhalit skrze pocity, jež v nich drama vyvolává: humor, pobavení nad nesmyslností vyjadřování, ale zároveň tíseň z automatického

- jazyka a odosobněnosti postav (absence citů, opravdovosti, lidskosti, rodinné atmosféry). Při charakteristice jazyka je možné se studenty diskutovat o frázi a o tom, co jejím užíváním lidé vyjadřují (absence vlastních názorů, snaha se vykroutit, nevyjadřovat se) a v jakém prostředí se fráze využívají nejčastěji (úřady, politika, denní užívání mezi lidmi).
- Maloměšťáctví/diskuse na téma životních hodnot a postojů – jací jsou Pludkovi a k čemu svým přístupem Huga vychovávají (k průměrnosti, poslušnosti, nevybočování z řady, bezduché následování pravidel), za co ho chválí a jaké hodnoty vyznávají (za to, že je „nijaký“ a že umí bez ostychu hrát za obě strany, ví, jak v systému obstát a neztratit se); měli někdy sami studenti ve svém vlastním životě pocit, že od nich rodiče/učitelé/škola/společnost požadují něco podobného, jak oni vnímají problém nutnosti (ne)přizpůsobit se systému a uspět v životě. V ukázce je přítomen i moment protekce – rodiče si od vlivného známého slibují protekci – ta je v dnešní společnosti stále přítomná a se studenty je možné diskutovat o tom, jak protekci vnímají. Jak by se cítili oni sami, kdyby jim rodiče podobnou protekci zařizovali.
- Identita versus pravidla systému: jakýkoli systém (úřadu, politické strany, policie, vojska apod.) je založený na respektování pravidel a potlačování individuality člověka a jeho kreativity, každý z nás hledá cestu, jak v systému fungovat, ale přitom zůstat sám sebou – v Havlově dramatu je moment podlehnutí pravidlům doveden do absurdity, jeho postavy jsou loutky podléhající systému. Se studenty je dobré na toto téma diskutovat a dovést je k tomu, že se nemusí jednat jenom o klasický systém např. v úřadu; Hugovu vášeň k šachům lze do jisté míry přirovnat k inklinaci dnešních mladých lidí k technologiím (díky nim se může člověk profesně posunout, zviditelnit, ale zároveň při jejich nadužívání nebo špatném používání hrozí člověku ztráta identity).

Konkrétní úkoly a otázky obsahuje pracovní list.

Použité zdroje:

Jan Grossmann: Uvedení Zahradní slavnosti (1964)

Michael Žantovský: Havel (2015)

Libor Vodička: Vyjádřit hrou (2013)

Zdeněk Hořínek: Přicházení a odcházení (Divadelní revue č. 4, roč. 19, 2008)

Karel Hviždala, Václav Havel: Dálkový výslech (2000)